

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

ΕΙΣ ΤΟ «ΑΥΤΗ ΕΣΤΙΝ Η ΝΙΚΗ Η ΝΙΚΗΣΑΣΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟΝ, Η ΠΙΣΤΙΣ ΗΜΩΝ»

Σεβαστοὶ Πατέρες,
Ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ καὶ συνεργάτες,

Τὴ χρονιὰ ποὺ μᾶς ἔρχεται, ἡ σκέψη μας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ στραφεῖ στὴ μεγάλη ἐπέτειο ποὺ ἐορτάζουμε, τὴν ἐπέτειο τῶν διακοσίων χρόνων ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Ὅχι βέβαια γιὰ τὸ μέγα γεγονός ἔχει ἀνάγκη τὶς δικές μας τιμητικὲς ἐκδηλώσεις καὶ τοὺς δικούς μας ἐορταστικοὺς πανηγυρικοὺς – ἡ θάλασσα, γράφει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος στὸν λόγο του πρὸς τιμὴν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, «οὐ δεῖται τῶν εἰσρεόντων εἰς αὐτὴν ποταμῶν» (δὲν ἔχει ἀνάγκη τὰ ποτάμια ποὺ χύνονται σὲ αὐτήν)¹. Προφανῶς ὄχι! Ἀλλὰ ἐμεῖς ἔχουμε τὴν ἀνάγκη νὰ σκύψουμε στὶς ρίζες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὑψώθηκε τὸ δέντρο τῆς λευτεριᾶς. Καὶ αὐτό, πάλι, ὄχι ἀπὸ στεῖρα προγονολατρία, ἀλλὰ γιὰ ἐμεῖς, κλαδάκια, θὰ λέγαμε, στὸ ἴδιο αὐτὸ τὸ δέντρο, ἔχουμε πραγματικὰ ἀνάγκη τὴν ἐπαφὴ μὲ τὶς τροφοδότρες αὐτὲς ρίζες, γιὰ νὰ μπορέσουμε καὶ ἐμεῖς μὲ τὴ σειρά μας νὰ παραγάγουμε τοὺς καρποὺς ποὺ ἀπαιτεῖ καὶ ἡ δική μας, ἡ σημερινὴ ἐποχὴ.

Κυρίες καὶ κύριοι,

Ἡ μεγάλη ἀλήθεια ποὺ πρέπει νὰ συνειδητοποιήσουμε –ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναδείξουμε μὲ ὅλες μας τὶς δυνάμεις– στὴ χρονιὰ μνήμης ποὺ ἀνοίγεται μπροστὰ μας εἶναι ὅτι γιὰ τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ '21 πίστη στὸν Χριστὸ καὶ ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα ἦταν ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Ἡ Ἐπανάσταση ἦταν ἓνας ξεσηκωμὸς «γιὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστη τὴν ἀγία καὶ τῆς πατρίδας τὴν ἐλευθερία», κατὰ τὸν λόγο τοῦ μεγάλου ἀρχηγοῦ τῆς, τοῦ Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Καὶ ἡ νίκη στὴν Ἐπανάσταση ὑπῆρξε καρπὸς αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς πίστης. Ἔτσι, θὰ μποροῦσε δικαίως νὰ ἀναφωνήσῃ κανεὶς, καὶ μὲ τὸ θαῦμα τοῦ '21 στὴ σκέψη του, τὸν λόγο ἀπὸ τὴν *Α' Καθολικὴ Ἐπιστολὴ* τοῦ Ἰωάννη, ε' 4, ποὺ ἀρμόζει, νομίζουμε, νὰ εἶναι τὸ σύνθημά μας γιὰ τὴ χρονιὰ μνήμης ποὺ ἔχουμε μπροστὰ μας:

«Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν»².

Δηλαδή, αὐτὴ εἶναι ἡ νίκη ποὺ νίκησε τὸν κόσμον, ἡ πίστη μας. Πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια, εἶχαμε πάλι τὸ ἴδιο αὐτὸ σύνθημα: τὸ εἶχε εἰσηγηθεῖ τότε ἡ ἀείμνηστη Ἑλένη Λογοθέτου, μέλος τῆς Ἀδελφότητος «Εὐσέβεια». Ἀλλὰ κανένας λόγος δὲν εἶναι ἴσως πιὸ ταιριαστὸς ἀπὸ αὐτὸν γιὰ τὴν περίστασι ποὺ καλούμαστε νὰ τιμήσουμε τὴ χρονιὰ ποὺ μᾶς ἔρχεται. Πραγματικά, αὐτὴ εἶναι ἡ μεγάλη ἀλήθεια ποὺ ὀφείλουμε καὶ νὰ συνειδητοποιήσουμε καὶ νὰ ἀναδείξουμε: ὅτι ἡ πίστη στὸν Χριστὸ ὑπῆρξε τὸ θεμέλιο πάνω

στο οποίο οικοδομήθηκε τὸ θαῦμα τοῦ '21· ὅτι, τὸ ξαναλέμε, «*αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν*».

Δὲν θὰ σταθοῦμε ἐδῶ στὰ ἄφθονα καὶ εὐγλωττα παραδείγματα εὐσέβειας τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ '21. Αὐτὰ εἶναι πράγματι ἄπειρα καὶ συχνὰ ἐντυπωσιακά, ἀλλὰ θὰ μπορούσε κανεὶς εὐκόλα νὰ τὰ ἀπαξιώσει, ἰσχυριζόμενος ὅτι τελικὰ δὲν λένε τίποτα, ὅτι ἀπηχοῦν ἀπλῶς μιὰ λαϊκὴ εὐσέβεια τῆς ἐποχῆς, ἢ ὅποια ὅμως εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν οὐσία τῶν γεγονότων. Δὲν θὰ ἀναλωθοῦμε λοιπὸν σὲ τέτοια παραδείγματα εὐσέβειας, ὅσο ὠραῖα καὶ ἂν εἶναι κάποια ἀπὸ αὐτά.

Κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας, γιὰ νὰ καταλάβουμε τὸν ἀδιάσπαστο σύνδεσμο ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν πίστη στὸν Χριστὸ καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς ἐθνεγερσίας, πρέπει πρωτίστως νὰ φέρουμε στὴ σκέψη μας τὶς ζοφερὲς συνθήκες μέσα στὶς ὁποῖες ζοῦσαν οἱ ραγιαῖδες στὰ χρόνια τῆς τουρκικῆς σκλαβιάς. Ἀσφαλῶς, βέβαια, ἡ σκλαβιά εἶναι ἀφόρητο φορτίο, ἀκόμα κι ἂν ζεῖς σὲ χρυσὸ κλουβί. Ἀλλὰ ἐδῶ δὲν μιλάμε γιὰ χρυσὸ κλουβί. Ἀκόμη κι ἂν κάνουμε λόγο γιὰ «σκοτάδι» τῆς τουρκικῆς σκλαβιάς, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι σπανίως συνειδητοποιοῦμε στὶς πραγματικὲς τῆς διαστάσεις τῆ ζοφερῆ πραγματικότητά ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὶς βαριὲς αὐτὲς λέξεις.

Σκεφθῆτε, κατὰ πρῶτον, κάτι φαινομενικά «πεζό»: τὴ φορολογία.

Ὁ λεγόμενος «κεφαλικὸς φόρος», ποὺ ἐπιβλήθηκε στοὺς ραγιαῖδες ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴν Ἄλωση, ἦταν ὁ ἐτήσιος φόρος ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ καταβάλλουν ὅλοι οἱ μὴ μουσουλμᾶνοι ὑπήκοοι τῆς Αὐτοκρατορίας, γιὰ νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα... νὰ ζοῦν... Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ λεγόταν «κεφαλικὸς φόρος». Ἀναφέρεται ὅτι στοὺς ραγιαῖδες ποὺ τὸν πλήρωναν δινόταν ἀπὸ τοὺς φοροεισπράκτορες προσωπικὴ ἀπόδειξη, διαφορετικοῦ χρώματος κάθε χρόνο, ποὺ ἔγραφε: «*Ὁ φέρων τὸ παρὸν ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ φέρῃ ἐπὶ ἐν ἔτος τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῶν ὄμων του*». Μεταφέρετέ το αὐτό, σᾶς παρακαλῶ, στὸν ἑαυτὸ σας. Τὸ λέγω αὐτό, γιὰτι πολὺ συχνὰ καὶ ἐμεῖς δυσανασχετοῦμε μὲ τὰ φορολογικὰ βάρη στὰ ὁποῖα καλούμαστε νὰ ἀνταποκριθοῦμε. Λέμε: Τί ἄλλο θὰ βροῦν νὰ φορολογήσουν; Ἀλλὰ δὲν πάει βέβαια τὸ μυαλό μας ὅτι θὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουμε εἰδικὸ φόρο, γιὰ νὰ μᾶς ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα στὴ ζωή!

Πέραν τούτου, καὶ τὰ ἴδια τὰ ποσὰ ποὺ καλοῦνταν νὰ πληρώσουν οἱ ραγιαῖδες ἦταν πραγματικὰ δυσβάστακτα. Μέχρι σήμερα χρησιμοποιοῦμε τὴ λέξη «χαράτσι», κληρονομιά τῆς Τουρκοκρατίας, γιὰ κάθε ἄδικο καὶ δυσβάστακτο φόρο.

Καὶ δὲν ἦταν κἂν μόνο οἱ γνωστοὶ σὲ ὄλους μας φόροι. Ἦταν καὶ μιὰ πλειάδα μικρότερων καὶ ἔκτακτων φόρων, ποὺ ἔκαναν τὴ ζωὴ τῶν ραγιαῖδων ἀφόρητη. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι προβλεπόταν μέχρι καὶ εἰδικὸς φόρος γιὰ τοὺς ραγιαῖδες ποὺ διατηροῦσαν μακριὰ μαλλιά³ (καὶ ἀπὸ αὐτό, πάλι, μᾶς ἔχει μείνει κληρονομιά στὴ νέα ἐλληνικὴ ἢ ἔκφραση: «*χρωστάει τὰ μαλλιά τῆς κεφαλῆς του*»). Σύμφωνα μάλιστα μὲ μιὰ ἀρκετὰ λογικὴ ἐρμηνεία, πολλοὶ ἀγωνιστὲς τοῦ '21 ἔτρεφαν μακριὰ κόμη, ἀκριβῶς γιὰ νὰ διαδηλώσουν μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν περιφρόνησή τους πρὸς τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία.

Τὸ πόσο ἄδικοι καὶ δυσβάστακτοι ἦταν οἱ φόροι ποὺ ἐπιβάλλονταν στοὺς ραγιαῖδες τὸ μαρτυρεῖ μὲ τὸν πιὸ ἀψευδῆ καὶ ἀπροσδόκητο τρόπο ἓνα σχετικὰ ἄγνωστο δημοτικὸ τραγούδι. Τὸ δημοτικὸ αὐτὸ τραγούδι ἀναφέρεται σὲ ἓνα πραγματικὸ γεγονός: Κάποτε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, τὰ εὐγενέστερα Τουρκόπουλα τοῦ Μυστρᾶ ξεκίνησαν γιὰ μιὰ ἐκδρομὴ στὸ ὄροπέδιο τοῦ Πάρνωνα, ἐκεῖ ὅπου βρίσκεται ἡ γνωστὴ Μονὴ τῶν Ἁγίων Αναργύρων. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴ τους, ὅμως, ἔπεσαν σὲ ἐνέδρα τοῦ

φοβερού κλεφταρματολοῦ Καπετᾶν Ζαχαριᾶ, καὶ ἀκολούθησε μεγάλο φονικό. Μόλις τὰ τρομερὰ νέα ἔφθασαν στὸ Μυστρά, οἱ χανούμισσες, δηλαδή οἱ μαννάδες καὶ οἱ γυναῖκες τῶν σκοτωμένων Τούρκων, ἄρχισαν νὰ κλαῖνε καὶ νὰ ὀδύρονται γιὰ τὴ συμφορὰ πὺς τίς εἶχε βρεῖ. Καὶ ἐδῶ ἔρχεται τὸ παράδοξο: Οἱ χανούμισσες δὲν τὰ εἶχαν μὲ τοὺς Ἕλληνες! Ὅχι! Τὴν εὐθύνη τὴν ἔριχναν στὴν «ἀφεντιά», δηλαδή στοὺς Τούρκους ἀφέντες, καὶ στὸν *ζαπίτη*, τὸν ἐπικεφαλῆς τῶν τοπικῶν ὀθωμανικῶν δυνάμεων, πὺς ἐπέβαλλαν στοὺς ραγιαδες τὸ *ταξίλι*, τὴν ἐξοντωτικὴ φορολογία, γιὰ νὰ τρῶνε οἱ *μπιμπασηδες*, οἱ Τούρκοι ἀξιωματοῦχοι· ἀπειλοῦσαν μάλιστα νὰ κάνουν «*ἀριζιάλι*», δηλαδή ἀναφορά («*ἀρζουχάλ*»), στὸν Σουλτᾶνο, γιὰ νὰ βροῦν τὸ δίκιο τους. Οἱ στίχοι τοῦ δημοτικοῦ αὐτοῦ τραγουδιοῦ εἶναι πραγματικὰ ἀποκαλυπτικοί, ὅσο εἶναι καὶ ἀνατρεπτικοί:

*«Χαμπέρια πῆγαν στὸν Μυστρά, οἱ Τούρκοι σκοτωθῆκαν.
Κλαῖνε μαννάδες γιὰ παιδιά, γυναῖκες γιὰ τοὺς ἄνδρες.
Κλαῖνε καὶ οἱ χανούμισσες...*

Καὶ προσέξτε:

*Λένε, νὰ τῶβρει ἡ ἀφεντιά, νὰ τῶχει κι ὁ ζαπίτης,
πὺς τὸ ταξίλι ρίχνουνε νὰ τρῶν' οἱ μπιμπασηδες.
Ἀριζιάλι θελὰ κάμωμε, στὴν Πόλη θὰ τὸ πᾶμε,
στὸν βασιλιὰ θὰ δώσουμε, τὸ δίκιο μας νὰ βροῦμε».*

Νομίζω δὲν χρειαζόμαστε καμμία περαιτέρω ἀπόδειξη, γιὰ νὰ πεισθοῦμε πόσο δυσβάστακτοι ἦταν οἱ φόροι πὺς ἐπιβάλλονταν στοὺς ραγιαδες.

Ὅλοι ὅμως αὐτοὶ οἱ φόροι δὲν ἦταν ἴσως τίποτα μπροστὰ στὸν πιὸ βαρῦ, τὸν πιὸ δυσβάστακτο ἀπ' ὅλους. Μιλᾶμε βεβαίως γιὰ αὐτὸν πὺς ἔχει ὀνομασθεῖ «φόρος αἵματος», τὸ ἀπαίσιο παιδομάζωμα. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ δραματικὴ ἀφαίμαξη τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὑπολογίζεται ὅτι τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας οἱ Τούρκοι ἄρπαξαν μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο περὶ τὸ ἓνα ἑκατομμῦριο Ἑλληνόπουλα.

Μία ἀπὸ τίς πιὸ ἐξωφρενικὲς προσπάθειες ὠραιοποίησης τῆς Ὀθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, ἀπὸ αὐτὲς πὺς δυστυχῶς δὲν παύουν νὰ μᾶς ἐκπλήσσουν στίς μέρες μας, εἶναι αὐτὴ πὺς ἐμφανίζει τὸ παιδομάζωμα ὡς –προσέξτε τί βρῆκαν νὰ ποῦν!– ὡς ἓναν... πρωτότυπο μηχανισμό κοινωνικῆς κινητικότητας, χάρη στὸν ὁποῖο παιδιά ἀπὸ φτωχὲς χριστιανικὲς οἰκογένειες εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἀνέλθουν κοινωνικά⁴! Μὲ αὐτὴ τὴ λογικὴ, θὰ ἔπρεπε ἀσφαλῶς νὰ λογίζονται ὡς προπαγάνδα καὶ κατασυκοφάντηση τοῦ παιδομαζώματος οἱ στίχοι τοῦ γνωστοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ:

*«Κλαῖν' οἱ γοναῖοι τὰ παιδιά, κ' οἱ ἀδελφὲς τ' ἀδέλφια.
Κλαίγω κ' ἐγὼ καὶ καίγομαι καὶ ὅσο ζῶ θὰ κλαίγω.
Πέρσι πῆραν τὸν γιόκα μου, φέτο τὸν ἀδελφό μου».*

Δοξα τῷ Θεῷ, βέβαια, δὲν χρειάζεται παρὰ λίγη μόνο κοινὴ λογικὴ, γιὰ νὰ καταλάβουμε ἀπὸ ποιά πλευρὰ βρίσκεται ἡ προπαγάνδα, καὶ ἀπὸ ποιά ἡ ἀπλῆ, ἀνθρώπινη ἀλήθεια.

Ἀλλὰ ἰδοῦ, θὰ μᾶς ποῦν πανηγυρικά, βρήκαμε μία ἢ δύο ἀναφορὲς γιὰ χριστιανοὺς γονεῖς πὺς ἔδωσαν ἀπὸ μόνοι τους παιδιά στὸ παιδομάζωμα, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπιβίωση καὶ τὸ μέλλον τους. Ὅμοια, ἀπαντᾶμε, βρίσκουμε ὄχι ἓνα ἢ δύο,

ἀλλὰ δυστυχῶς πάρα πάρα πολλά παραδείγματα φτωχῶν γονέων σὲ χῶρες τοῦ Τρίτου Κόσμου σήμερα, πὺ δίνουν μόνοι τους τὰ παιδιά τους νὰ τοὺς ἀφαιρέσουν ἕνα νεφρὸ, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐπιβίωσή τους. Τὸ μόνο πὺ μένει εἶναι νὰ μᾶς ποῦν ὅτι τὸ ἐμπόριο ὀργάνων εἶναι ἕνας... πρωτότυπος μηχανισμὸς πὺ ἐξασφαλίζει τὴν ἐπιβίωση φτωχῶν οἰκογενειῶν σὲ χῶρες τοῦ Τρίτου Κόσμου...

Θυμηθῆτε ὅμως καὶ τὸν πολὺ γνωστὸ πίνακα τοῦ Νικολάου Γύζη «Παιδικοὶ ἀρραβῶνες»: Στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, δύο οἰκογένειες ραγιάδων σὲ ἕνα φτωχικὸ σπίτι, παρουσία ἱερέα, ἀρραβωνιάζουν τὰ παιδιά τους, πὺ δὲν εἶναι πάνω ἀπὸ πέντε χρονῶν. Γιατί; Διότι ἡ ὀθωμανικὴ νομοθεσία ἐξαιροῦσε ἀπὸ τὸ παιδομάζωμα παιδιά ἀνάπηρα ἢ... παντρεμένα. Ἀλλόκοτο, ἀλήθεια, πρᾶγμα, οἱ γονεῖς νὰ μὴν ἐπιθυμοῦν τὴν κοινωνικὴ ἀνέλιξη τῶν παιδιῶν τους καὶ νὰ μετέρχονται τέτοια τερτίπια, γιὰ νὰ τὴν ἐμποδίσουν... Παράδοξη ἀσφαλῶς, μὲ τὴν ἴδια λογικὴ, καὶ ἡ πολὺ γνωστὴ ἐξέγερση τῆς Νάουσας τὸ 1705, ὅταν οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς μακεδονικῆς πόλης ἀρνήθηκαν νὰ παραδώσουν τὰ παιδιά τους, ξεσηκώθηκαν μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ἀρματολὸ Ζήση Καραδημό καὶ φόνευσαν τοὺς ἐπιφορτισμένους μὲ τὸ παιδομάζωμα Τούρκους ἀξιωματοῦχους, μὲ τὴν ἐξέγερση νὰ πνίγεται τελικὰ στὸ αἷμα μὲ τὴν ἀποστολὴ ἰσχυρῶν ὀθωμανικῶν δυνάμεων.

Ἄν καὶ δὲν λείπουν οἱ συγκινητικὲς ἱστορίες γιὰ παιδιά πὺ, ἐνῶ μεγάλωναν ὡς γενίτσαροι, διατηροῦσαν τὴν ἀνάμνηση καὶ τὴ συνείδηση τῆς καταγωγῆς τους, ἐν τούτοις ἡ πικρὴ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ παιδιά πὺ ἀρπάζονταν χάνονταν γιὰ πάντα. Στὴν Ἑπειρο, μάλιστα, τὴν πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὸ παιδομάζωμα οἱ γονεῖς πήγαιναν μαυροφορεμένοι στὴν ἐκκλησία, ὅπου ψαλλόταν νεκρώσιμη ἀκολουθία γιὰ τὰ παιδιά πὺ εἶχαν ἀρπάξει οἱ Τούρκοι.

Πέρα, τώρα, ἀπὸ τὴ βαρύτερη φορολογία καὶ τὸ παιδομάζωμα, οἱ ραγιάδες ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑφίστανται καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀπίστευτες ταπεινώσεις. Δέστε λίγα μόνο παραδείγματα: Οἱ ἐκκλησίες πὺ κτίσθηκαν στὴν Τουρκοκρατία ἔχουν κατὰ κανόνα τὶς πόρτες χαμηλές, ὥστε σχεδὸν πρέπει νὰ σκύψεις, γιὰ νὰ μπεῖς μέσα, καὶ αὐτό, γιὰ νὰ μὴ μποροῦν οἱ Τούρκοι νὰ μπαίνουν στὶς ἐκκλησίες ἔφιπποι καὶ νὰ τὶς βεβηλώνουν, ὅπως συνήθιζαν νὰ κάνουν. Γιὰ τοὺς ὑπόδουλους ραγιάδες ὑπῆρχε μέχρι καὶ εἰδικὸς τρόπος νὰ κάθονται πάνω στὰ ὑποζύγια, γιὰ νὰ πηδοῦν ἀμέσως κάτω καὶ νὰ προσκυνοῦν, ἂν τυχὸν συνέβαινε νὰ δοῦν στὸν δρόμο τους κάποιον Τούρκο. Κάποτε, μάλιστα, οἱ Τούρκοι ἔφθαναν σὲ τέτοιο σημεῖο θρασύτητας, ὥστε ἀπαιτοῦσαν ἀπὸ τοὺς ραγιάδες πὺ ἔβρισκαν στὸν δρόμο τους νὰ μεταφέρουν αὐτοὺς τοὺς ἴδιους πάνω στοὺς ὄμους τους στὸν προορισμὸ τους. Εἶναι πολὺ γνωστὸ ὅτι μὲ ἀφορμὴ ἕνα τέτοιο ἀκριβῶς περιστατικὸ βγήκε στὴν παρανομία ὁ Ρήγας Φερραῖος: Ἦταν νεαρὸς δάσκαλος σὲ ἕνα σχολεῖο στὸ χωριὸ Κισσὸς τοῦ Πηλίου, ὅταν ἕνας Τούρκος ἀγᾶς τὸν πρόσταξε νὰ μεταφέρει μέσα στὶς λάσπες τὶς ἀποσκευές του καὶ νὰ τὶς βγάλει στὴν ἀντίπερα ὄχθη ἐνὸς φουσκωμένου, ὀρμητικοῦ χειμάρρου, κατόπιν δὲ ἀπαίτησε ἀπὸ αὐτὸν νὰ μεταφέρει καὶ τὸν ἴδιο στοὺς ὄμους του στὴν ἀπέναντι ὄχθη· ὁ Ρήγας ἀγανακτισμένος τὸν πέταξε στὸν χειμάρρο, ὅπου ὁ ἀγᾶς πνίγηκε, καὶ κατόπιν, μὴ μπορώντας πλέον νὰ ἐπιστρέψει ὡς δάσκαλος στὸν Κισσὸ, ὅπου καταζητεῖτο, ἀνέβηκε στὸ βουνὸ καὶ κατατάχθηκε στὸ κλέφτικο σῶμα τοῦ θεῖου του Σπύρου Ζήρα. Εἶχε καταλάβει, προφανῶς, αὐτὸ πὺ ἀργότερα θὰ βροντοφωνάξει στὸν *Θούριο*:

*Τί σ' ὠφελεῖ ἂν ζήσης καὶ εἶσαι στὴ σκλαβιά;
Στοχάσου πὺς σὲ ψένουν καθ' ὥραν στὴ φωτιά
Βεζύρης, Δραγουμάνος, Ἀφέντης, κι ἂν σταθῆς,*

ὁ Τύραννος ἀδίκως σὲ κάμει νὰ χαθῆς.

Αὐτὸ τὸ τελευταῖο μᾶς ὑπενθυμίζει πὼς οἱ ραγιᾶδες δὲν εἶχαν νὰ ὑπομείνουν μόνο τὶς ἀπίστευτες ταπεινώσεις· ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τους βρισκόταν στὸ ἔλεος τοῦ Τούρκου ἀφέντη. Ὁ φόνος χριστιανοῦ δὲν *λογιζόταν* ὡς *ἔγκλημα*. Αὐτὸ μοιάζει δύσκολο ἀκόμα καὶ νὰ τὸ συλλάβει κανεὶς σήμερα. Σκεφθῆτε τὸ κῦμα διαμαρτυριῶν ποὺ προκάλεσε πρὸ μηνὸς στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἡ ἀφαίρεση τῆς ζωῆς ἐνὸς Ἀφροαμερικανοῦ ἀπὸ ὑπέρμετρη καὶ πέρα γιὰ πέρα ἀδικαιολόγητη ἀστυνομικὴ βία. Κατανοοῦμε ἀσφαλῶς τοὺς λόγους ποὺ ἔκαναν πολλοὺς Ἀφροαμερικανούς νὰ ξεσηκωθοῦν, κάνοντας λόγο γιὰ ὠμὸ ρατσισμό καὶ διαμαρτυρόμενοι ὅτι ἀντιμετωπίζονται ὡς πολῖτες δεύτερης κατηγορίας καὶ ὅτι ἡ ζωὴ τους δὲν μετράει. Σκεφθῆτε, τώρα, τοὺς ραγιᾶδες ἐκείνους τῆς Τουρκοκρατίας, ποὺ ἀκόμα καὶ ἡ ἐν ψυχρῷ ἀφαίρεση τῆς ζωῆς τους μποροῦσε νὰ μὴ λογίζεται κἂν ὡς ἀδίκημα, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ νὰ καταλογισθοῦν εὐθύνες.

Στὴν Κρήτη, ὅπου τὰ πράγματα εἶχαν ξεφύγει, ὑπάρχουν ἀναφορὲς ὅτι οἱ Τοῦρκοι συνήθιζαν νὰ χρησιμοποιοῦν τοὺς ἀνυποψίαστους χριστιανούς περαστικούς ὡς στόχους, γιὰ νὰ δοκιμάζουν τὴν εὐθυβολία τῶν πιστολιῶν τους, ἐνῶ συχνὰ ἦταν τὰ στοιχήματα γιὰ τὸ ποιὸς θὰ κατόρθωνε πρῶτος νὰ πετύχει ἕναν ἀνυποψίαστο περαστικό. Πυροβολοῦσαν καὶ φόνευαν τοὺς ραγιᾶδες ποὺ δὲν εἶχαν ρακὶ τῆς ἀρεσκείας τους. Στὴν Εὐβοία ἕνας Τοῦρκος ἔσφαξε μὲ τὸ μαχαίρι του ἕναν χριστιανό, γιὰτὶ δὲν τοῦ ἄρρεσε ἡ γεύση τοῦ πεποنيοῦ ποὺ αὐτὸς τοῦ εἶχε δώσει. Καὶ τὸ σημαντικὸ εἶναι ὅτι ὅλα αὐτά, τὸ ἐπαναλαμβάνουμε, δὲν *λογίζονταν* κἂν ὡς ἀδίκημα, ποὺ θὰ ἐπέσυρε, ἐπιτέλους, μιὰ κάποια ποινὴ. Ὅταν ἕνας ραγιᾶς ἔπαιρνε ἀπὸ κάποιον Τοῦρκο λίγα σπυριά ρύζι μέσα σὲ ἕνα μαντήλι, τὸ μήνυμα ἦταν σαφές: Ὁφείλει νὰ τοῦ δώσει χρήματα, διαφορετικὰ ἔπρεπε νὰ ἐτοιμάσει τὰ κόλλυβά του. Καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἐξόντωσης κάποιου ἦταν ἀπλὴ καὶ ἀσφαλῆς: Ἀρκοῦσε νὰ βρεθοῦν δύο ψευδομάρτυρες νὰ ποῦν γιὰ κάποιον Ἕλληνα ὅτι «ἔβρισε τὴν πίστη τοῦ Τούρκου», γιὰ νὰ ὀδηγηθεῖ ὁ ἄτυχος Ἕλληνας στὴν ἀγχόνη.

Καὶ ὁ ἀπαγχονισμὸς, ἢ καὶ ὁ ἀποκεφαλισμὸς, ἦταν ἀπὸ τοὺς πιό... πολιτισμένους τρόπους ἀφαίρεσης τῆς ζωῆς. Διότι ὑπῆρχαν καὶ τὰ τσιγκέλια, ὅπου κρεμοῦσαν ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἄφηναν νὰ πεθάνουν μέσα σὲ ἀφόρητους πόνους· ὑπῆρχε ὁ πάσσαλος τοῦ ἀνασκολοπισμοῦ – δὲν ξέρω ποιὸς θὰ μποροῦσε νὰ διαβάσει, χωρὶς νὰ ἀνατριχιάσει, τὴν περιγραφή τοῦ ἀνασκολοπισμοῦ, ὅπως μᾶς τὴ διασφάζει ἕνας Γάλλος περιηγητὴς ποὺ παρακολούθησε μιὰ τέτοια ἐκτέλεση τὸ 1739⁵. ὑπῆρχε, ἐπίσης, τὸ ψήσιμο σὲ σχάρες· τὸ ἀργὸ σπάσιμο τῶν ὀστέων μὲ πέτρινες μπάλες ἢ σφυρί· ἢ... «ἀπεντέρωσις»· ἢ ἐκδορά· ὁ δημόσιος διαμελισμὸς. Ὅταν ὁ Μπραγαδῖνος καὶ ἡ ἐνετικὴ φρουρὰ τῆς Χαλκίδας συμφώνησαν νὰ παραδώσουν τὴν πόλη, ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ τοὺς ἐπιτραπεῖ νὰ φύγουν μὲ τὸ κεφάλι πάνω στοὺς ὤμους τους, οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχαν πρόβλημα νὰ συμφωνήσουν· καὶ ὅταν ἡ πόλη παραδόθηκε, τοὺς πριόνισαν στὴ μέση...

Ζητῶ συγγνώμη, ποὺ μὲ τέτοιες ἀναφορὲς σᾶς σοκάρω. Ἀλλὰ τὸ πιὸ σοκαριστικὸ εἶναι ὅτι, λησμονώντας ἢ ἀποσιωπώντας ὅλα τὰ παραπάνω, ἔχουμε φθάσει νὰ ἀναρωτιόμαστε συχνά... γιὰτὶ ξεσηκώθηκαν οἱ Ἕλληνες. Ἄν μὴ τι ἄλλο, ὅταν φέρνουμε στὸν νοῦ μας ὅλα ὅσα εἶδαμε παραπάνω –τοὺς δυσβάστακτους φόρους, τὸ ἀπαίσιο παιδομάζωμα, τὶς ἀπίστευτες ταπεινώσεις, τὴν τόση περιφρόνηση γιὰ τὴ ζωὴ τῶν χριστιανῶν–, ὅταν φέρνουμε ὅλα αὐτὰ στὸν νοῦ μας, ἔ, τοῦλάχιστον καταλαβαίνουμε πολὺ καλὰ γιὰτὶ ξεσηκώθηκαν.

Ίσως όμως να λέτε τόση ώρα από μέσα σας: Γιατί τα λέμε όλα αυτά; Πώς όλα αυτά δείχνουν αυτό που ξεκινήσαμε να αποδείξουμε, τον αδιάσπαστο σύνδεσμο που λέμε ότι υπάρχει ανάμεσα στην πίστη στον Χριστό και τον αγώνα της εθνεγερσίας; Η απάντηση είναι απλή:

Σεβαστοὶ Πατέρες,
Αγαπητοὶ ἀδελφοὶ καὶ συνεργάτες,

Ἄν, μετὰ ἀπὸ ὅλα ὅσα εἶπαμε, νιώθαμε ὅτι ὅσοι εἶχαν τὴν ἀτυχία νὰ γεννηθοῦν ραγιαῖδες ἦταν καταδικασμένοι νὰ ζοῦν στὶς πιὸ τραγικὲς συνθήκες, στὸ πιὸ μαῦρο σκοτάδι, ΔΕΝ θὰ εἶχαμε δίκιο. Οἱ ραγιαῖδες ΔΕΝ ἦταν καταδικασμένοι νὰ ζοῦν αὐτὴ τὴ μαύρη ζωὴ. Μποροῦσαν, κάθε ὥρα καὶ στιγμή, νὰ ἀλλάξουν τὴ ζωὴ τους, μιὰ γιὰ πάντα, μὲ τὸν πιὸ εὐκόλο καὶ ἀπλὸ τρόπο. Ἄρκοῦσε νὰ παρουσιασθοῦν μπροστὰ στὶς ὀθωμανικὲς ἀρχὲς καὶ νὰ προφέρουν μιὰ καὶ μόνο φράση: «*λὰ ἰλ λὰχ ἰλ ἀλλάχ*». Μὲ αὐτὴ τὴ μιὰ φράση, τόσο ἀπλᾶ, ὁμολογοῦσαν ὡς Θεὸ τὸν Ἀλλάχ, ἔπαυαν νὰ εἶναι ραγιαῖδες καὶ γίνονταν Τούρκοι, καθ' ὅλα ἰσότιμοι μὲ τοὺς ἄλλους Τούρκους. Στὸ ἐξῆς, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πληρώνουν τὸν κεφαλικὸ φόρο, γιὰ νὰ τοὺς ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα στὴ ζωὴ, θὰ ἀπαλλάσσονταν καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους δυσβάστακτους φόρους ποὺ προβλέπονταν γιὰ τοὺς ραγιαῖδες, δὲν θὰ ἀγωνιοῦσαν μήπως τοὺς ἀρπάξουν τὰ παιδιά στὸ παιδομάζωμα, δὲν θὰ ὑφίσταντο τὶς μύριες ὅσες ταπεινώσεις, δὲν θὰ κινδύνευαν νὰ χάσουν τὴ ζωὴ τους ἀπὸ τὰ νεῦρα καὶ τὰ καπρίτσια καὶ τὴν ἀνθαιρεσία τοῦ κάθε Τούρκου ἀφέντη. Στὸ ἐξῆς δὲν θὰ προσκυνοῦσαν αὐτοὶ ἄλλους, ἀλλὰ οἱ ἄλλοι θὰ προσκυνοῦσαν αὐτούς.

Καὶ μποροῦσε κανεὶς βέβαια πάντα νὰ μπεῖ στὸν πειρασμὸ νὰ σκεφθεῖ τὸ ἐξῆς: «Ἄς κάνω αὐτὸ τὸ τόσο ἀπλό, γιὰ νὰ ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τὰ τόσα δεινὰ τῆς ζωῆς τοῦ ραγιαῖ, γιὰ νὰ μπορέσω νὰ μεγαλώσω τὰ παιδιά μου μὲ ἀσφάλεια καὶ νὰ προσφέρω στὴν οἰκογένειά μου, καὶ θὰ εἶμαι ἄνθρωπος καλὸς καὶ θεοσεβῆς – σάμπως τὸν ἴδιο Θεὸ δὲν λατρεύουμε ὅλοι, κι ἂς τοῦ δίνουμε διαφορετικὰ ὀνόματα; Οὔτε θὰ γίνω ἐγὼ σὰν τοὺς ἄδικους ἀγαῖδες, ἀλλὰ θὰ εἶμαι δίκαιος καὶ ἐπιεικῆς πρὸς ὅλους». Πολλοὶ θὰ ἔκαναν, ἀσφαλῶς, αὐτὴ τὴν ὀλέθρια ἐπιλογή. Καὶ οἱ ἀπόγονοὶ τους βρίσκονται τώρα ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῶν συνόρων· εἶναι Τούρκοι, κι ἂς ἦταν οἱ μακρινοὶ τους πρόγονοι Ἕλληνες.

Κάθε ὥρα καὶ στιγμή, τὰ τετρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιάς, μὰ κι ἔπειτα ἀκόμα, στὰ δύσκολα χρόνια τοῦ Ἀγῶνα, ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ὁ καθένας χωριστὰ, εἶχαν ἀνοικτὴ μπροστὰ τους αὐτὴ τὴν ἐπιλογή. Ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ ὅτι, ὅταν τὸ 1822 οἱ Ἕλληνες πολιορκοῦσαν τοὺς Τούρκους στὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας, ἔλαβε χώρα ὁ ἐξῆς... «σουρρεαλιστικὸς» διάλογος, ἀπὸ τοὺς διαλόγους ἐκείνους στοὺς ὁποίους οἱ ἀντιμαχόμενοι γυρεύουν νὰ κάμψουν τὸ ἀγωνιστικὸ φρόνημα τῶν ἀντιπάλων τους:

- Βρὲ ραγιαῖδες, τί θέλετε καὶ μᾶς πολεμᾶτε; ρώτησαν οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὰ τεῖχη.
- Θέλουμε τὴν ἐλευθερία μας καὶ πολεμᾶμε γιὰ τὴν πατρίδα μας, ἀπάντησαν οἱ Ἕλληνες.
- Μὰ δὲν εἶμαστε καὶ μεῖς σὰν καὶ σᾶς; ρώτησαν ξανὰ οἱ Τούρκοι. Δὲν γεννηθήκαμε σὲ τοῦτο τὸν τόπο καὶ δὲν ἐζήσαμε μαζί;
- Ναί, ἀπάντησαν οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ εἴσαστε μωαμεθανοί.. Ἔχετε ἄλλη πίστη καὶ μᾶς ἐτυραννοῦσατε.

Ἡ ἀπάντηση τῶν Τούρκων τὰ λέει ὅλα:

– Και γιατί δὲν γινόσαστε καὶ σεῖς μωαμεθανοί, γιὰ νᾶμαστε ὅλοι ἓνα πρᾶγμα, καὶ νὰ μὴ λεγόσαστε ἐσεῖς ραγιᾶδες καὶ μεῖς ἀφεντάδες;⁶

Τῆ μεγάλη ἀλήθεια ποὺ κρύβεται ἐδῶ τὴν εἶχε ἐπισημάνει καὶ ἀναδείξει, μὲ τὴ διεισδυτικὴ του ματιὰ, ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης, ὁ ὁποῖος, ἐξηγώντας πῶς ὁ κάθε ραγιᾶς μπορούσε μὲ αὐτὸν τὸν τόσο ἀπλὸ τρόπο νὰ ἀλλάξει τὴ ζωὴ του μιὰ γιὰ πάντα, σχολίαζε: «*Οἱ Μουσουλμᾶνοι τότε τὸν ἀγκάλιαζαν, δὲν ἐφέροντο πρὸς τοὺς ραγιᾶδες ὅπως ὁ Χίτλερ πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ποὺ δὲν εἶχαν δυνατότητα νὰ προσχωρήσουν στὴν Ἀρία φυλὴ, ἴσα-ἴσα ἦσαν ἔτοιμοι νὰ τὸν ἀγκαλιάσουν. Μόλις ἔκανε αὐτὴ τὴ δήλωση, ἀμέσως ἔπαυε νὰ εἶναι ραγιᾶς καὶ γινόταν ἀγᾶς, ἀφέντης*»⁷.

Εἰλικρινὰ σᾶς τὸ λέω, χωρὶς τὴν παραμικρὴ δόση ὑπερβολῆς, τίποτα δὲν μοῦ φαίνεται τόσο μεγάλο θαῦμα στὴ μακραίωνη ἑλληνικὴ ἱστορία, οὔτε ὁ Μαραθῶνας οὔτε ἡ Σαλαμίνα οὔτε ἡ νικηφόρα πορεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στὰ βᾶθη τῆς Ἀσίας, ὅσο μεγάλο θαῦμα εἶναι αὐτό, ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν Τουρκοκρατία: ὅτι ἐπὶ 400 χρόνια ὅλοι οἱ ραγιᾶδες, ὁ καθένας ξεχωριστά, μπορούσαν μὲ αὐτὸν τὸν τόσο εὔκολο καὶ ἀπλὸ τρόπο νὰ ἀπαλλαγοῦν μιὰ γιὰ πάντα ἀπὸ ὅλα τὰ ἀπίστευτα δεινὰ ποὺ εἶδαμε, νὰ παύσουν νὰ εἶναι ραγιᾶδες καὶ νὰ γίνουν ἀφέντες, ἀλλὰ ἐπέλεξαν νὰ μὴν τὸ κάνουν.

Ὅπως ἀντιλαμβάνεσθε, γιὰ τοὺς Ἕλληνες ποὺ σήκωσαν τὰ ὄπλα ἐνάντια στὸν Τοῦρκο δυνάστη, ἡ ἐπανάσταση ἦταν φυσικὸ συμπλήρωμα τῆς χριστιανικῆς τους πίστεως. Ἐξ οὗ καὶ τὸ πολὺ γνωστὸ τοῦ Κολοκοτρώνη: «*Μία φορὰ ἐβαπτίσθημεν μὲ τὸ λάδι, βαπτιζόμεθα καὶ μία μὲ τὸ αἷμα διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος μας*». Πίστη καὶ πατρίδα ἦταν γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Χωρὶς τὴν πέραν πάσης λογικῆς προσήλωση τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων στὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ, πολὺ ἀπλᾶ δὲν θὰ ὑπῆρχε 1821. Σὲ αὐτὴ τὴν πίστη χρωστᾶμε τὸ θαῦμα τοῦ '21. Γι' αὐτὸ λέμε:

*«Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἢ νικήσασα τὸν κόσμον, ἢ πίστις ἡμῶν»*⁸.

Καὶ δὲν εἶναι μόνο αὐτό. Χωρὶς τὴν πέραν πάσης λογικῆς προσήλωση τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων στὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ, δὲν θὰ ὑπῆρχε γένος τῶν Ἑλλήνων νὰ ξεσηκωθεῖ τὸ 1821, δὲν θὰ ὑπῆρχε σήμερα Ἑλλάδα, δὲν θὰ ὑπῆρχαν Ἕλληνες. Οἱ Ἕλληνες θὰ ἦταν ἓνας ἀκόμα ἐξαφανισμένος λαὸς τῆς Ἀρχαιότητος, ὅπως οἱ Σουμέριοι, οἱ Χιτιτίτες, οἱ Ἀσσύριοι καὶ οἱ Βαβυλώνιοι.

Στὰ τετρακόσια χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ὁ ἑλληνισμὸς διέτρεξε τὸν πιὸ θανάσιμο κίνδυνο τῆς μακραίωνης καὶ πολυτάραχης ἱστορίας του. Ἀναλογισθῆτε πόσο ἰσχυρὸ ἦταν τὸ δέλεαρ τῆς προσχώρησης στὸν μουσουλμανισμό. Λίγες ἐποχὲς μπορούμε νὰ φαντασθοῦμε στὶς ὁποῖες νὰ ἦταν τόσο εὔκολο νὰ νιώσουν οἱ χριστιανοὶ τὴν ἀλήθεια τῶν λόγων τοῦ Κυρίου, ὅτι εἶναι «*πλατεῖα ἢ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἢ ὁδός*» ποὺ ὀδηγεῖ στὴν ἀπώλεια, καὶ «*στενὴ ἢ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἢ ὁδός*» ποὺ ὀδηγεῖ στὴ ζωὴ⁹. Αὐτὸ τὸ «*λὰ ἰλ λὰχ ἰλ ἀλλάχ*» ἔμοιαζε μὲ τὸ κλειδί γιὰ μιὰ καλύτερη ζωὴ, μακριὰ ἀπὸ τὶς στερήσεις, τοὺς κινδύνους καὶ τὶς ταπεινώσεις τῆς ζωῆς τοῦ ραγιᾶ. Ἀλλὰ ὁ ἀπλὸς ραγιᾶς, ὁ ἀπλὸς χριστιανὸς στὰ τετρακόσια αὐτὰ χρόνια βροντοφώναξε στὸν δυνάστη του αὐτὸ ποὺ γράφει σὲ ἓνα ὑπέροχο ποίημά του ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, αὐτὸ ποὺ σὲ ἀπόδοση στὴν κοινὴ νέα ἑλληνικὴ ἔχει περίπου ὡς ἐξῆς: «*Οὔτε κι ἂν μοῦ ἔδινες ἀμύθητες ποσότητες ἀπὸ χρυσὸ καὶ κεχριμπάρι καὶ καταπράσινες πεδιάδες καὶ μεγάλα κοπάδια καὶ λαμπρὸ ἀνάκτορο καὶ τὸ πλούσιο τραπέζι τοῦ Ἀλκίνοου, οὔτε κι ἂν μοῦ ἔδινες ἄλλη ζωὴ, ἀγέραστη, ἀντὶ γιὰ τὴν παροῦσα, οὔτε κι ἔτσι δὲν θὰ ἐπέλεγα ἐγὼ “λιπόχριστον βίον αἰσχροὺν”, μιὰ ζωὴ ἐπαίσχυντη μακριὰ ἀπὸ τὸν Χριστό*»¹⁰.

Αὐτὴ ἡ πέραν πάσης λογικῆς προσήλωση τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων στὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ στὰ ζοφερά χρόνια τῆς σκλαβιάς σφράγισε ὀριστικά τὸν ἀκατάλυτο σύνδεσμο τοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὸν χριστιανισμό. Ὁ σύνδεσμος αὐτὸς διακηρύχθηκε μὲ τὸν λόγο τοῦ Χριστοῦ, «ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου»¹¹. φανερώθηκε μὲ τὴ διάδοση τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος μὲ τὸν ἑλληνικὸ λόγο· σφυρηλατήθηκε, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἀγκάλιασαν πρόθυμα τὸ χριστιανικὸ κήρυγμα, βρίσκοντας σὲ αὐτὸ τὴν πλήρωση τοῦ ἑλληνισμοῦ τους· βάθυνε, δίνοντας ὡς καρπὸ τοῦ τῆ γόνιμη σύζευξη χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἑλληνικῆς παιδείας· κραταιώθηκε μὲ τὸν λόγο τῶν Πατέρων· ἀλλὰ ὁ ἀκατάλυτος αὐτὸς σύνδεσμος τοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὸν χριστιανισμό σφραγίσθηκε ἴσως ὀριστικά τότε, στὰ χρόνια τῆς σκλαβιάς, μὲ τὸν τρόπο πὸ εἶδαμε.

Καὶ ὅταν μιᾶμε γιὰ ἀκατάλυτο σύνδεσμο, δὲν ἐννοοῦμε ἀσφαλῶς ὅτι οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες δὲν μποροῦμε νὰ ἀποστατήσουμε ἀπὸ τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ. Καὶ μποροῦμε, καὶ πολὺ συχνὰ τὸ κάνουμε, καὶ μάλιστα μὲ περισσὴ εὐκολία. Αὐτὸ πὸ ἐννοοῦμε εἶναι ὅτι, ἂν παύσουμε νὰ εἴμαστε χριστιανοί, παύουμε τὴν ἴδια στιγμή νὰ εἴμαστε Ἕλληνες. Αὐτὸ ἐννοοῦμε, ὅταν μιᾶμε γιὰ ἀκατάλυτο σύνδεσμο. Δέστε τί ἔλεγε τὸ 1939 ὁ νεαρὸς τότε θεολόγος Ἀλέξανδρος Γκιάλας, πὸ εἶχε μόλις ἀρχίσει νὰ γίνεται γνωστὸς ὡς ποιητῆς Γ. Βερίτης: «Ἄν ὁ κόσμος ἔχει ἀπόλυτη ἀνάγκη τοῦ Χριστιανισμοῦ, γιὰ νὰ τραβήξει μπροστά, ἡ Ἑλλάς δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει στιγμή χωρὶς αὐτόν. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα, γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ, ἡ πίστη ὑπῆρξε ἡ ζωὴ της»¹².

Εἶναι σημαντικό νὰ ἔχουμε κατὰ νοῦν ὅσα εἶπαμε παραπάνω. Διότι εἶναι παράδοξο αὐτὸ πὸ βλέπουμε νὰ συμβαίνει σήμερα. Ἔχουμε μπροστά μας τὴν ἱστορικὴ ἐπέτειο τῶν 200 χρόνων ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, καὶ ἀντὶ νὰ μᾶς συνεπαίρνει ἡ ἐνθουσιασμός, βλέπουμε νὰ μᾶς κυριεύει... ἡ ἀνησυχία. Ἡ ἀνησυχία... τί θὰ βροῦν πάλι νὰ ποῦν. Καὶ μακάρι μὲν ἡ ἀνησυχία νὰ διαψευσθεῖ, ἀλλὰ θὰ συμφωνήσετε ὅτι δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητη. Ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἀπὸ τίς ἐποχὲς ἐκεῖνες πὸ προσπαθοῦν νὰ κόψουν καὶ νὰ ράψουν τὴν ἱστορία στὰ μέτρα τους. Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἡ πρώτη πὸ προσπαθεῖ νὰ κάνει κάτι τέτοιο. Καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο γίνεται αὐτὸ εἶναι πάντα ὁ ἴδιος: Κάθε ἐποχὴ πὸ θέλει νὰ στήσει τοὺς δικούς της μύθους, καμώνεται πὸς ἔρχεται... νὰ γκρεμίσει τοὺς παλιούς. Ὅταν στὴ ναζιστικὴ Γερμανία καὶ τὴν κομμουνιστικὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση προσπαθοῦσαν νὰ κόψουν καὶ νὰ ράψουν τὴν ἱστορία στὰ μέτρα τῆς ιδεολογίας τοῦ καθεστώτος, ξέρετε τί ἔλεγαν; Ὅτι ἔρχονταν νὰ γκρεμίσουν... τοὺς μύθους τοῦ παρελθόντος! Ἔτσι καὶ σήμερα: Νὰ γκρεμίσουμε τὸν μῦθο τοῦ κρυφοῦ σχολειοῦ, νὰ γκρεμίσουμε τὸν μῦθο ὅτι τὸ παιδομάζωμα ἦταν κάτι κατ' ἀνάγκην κακό, νὰ γκρεμίσουμε τὸν μῦθο τοῦ ρόλου τοῦ Πατριαρχείου, νὰ γκρεμίσουμε τὸν μῦθο γιὰ τὴν ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης, νὰ γκρεμίσουμε τὸν μῦθο ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐλευθερώθηκαν μόνοι τους. Καὶ ὁ στόχος; Ὁ ἴδιος πάντα: νὰ στήσουμε μιὰ ἱστορικὴ ἀφήγηση πὸ νὰ μᾶς βολεῖ περισσότερο. Δὲν ξέρω τί εἶναι αὐτό· ἀλλὰ σίγουρα δὲν εἶναι ἱστορία...

Ἔρχονται λοιπὸν ὅλοι αὐτοὶ πὸ ἐπαγγέλλονται ὅτι «γκρεμίζουν μύθους» καὶ λένε, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ὁ ἐορτασμός τῆς ἐπετείου τῆς Ἐπανάστασης τὴν 25η Μαρτίου ἀποτελεῖ φαλκίδευση τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας, ὅτι στὴν Ἁγία Λαύρα δὲν ἔγινε ἀπολύτως τίποτα, ὅτι ἡ ἐξέγερση εἶχε ξεκινήσει νωρίτερα, ὅτι ὁ ἐορτασμός τὴν 25η Μαρτίου εἶναι μιὰ κατευθυνόμενη προσπάθεια νὰ συνδυασθεῖ ἡ Ἐπανάσταση μὲ τὴ θρησκεία.

Μὲ συγχωρεῖτε πὸ θὰ τὸ πῶ, ἀλλὰ ὅσοι τὰ λένε αὐτά «κομίζουν γλαῦκα εἰς τὰς Ἀθήνας», ἢ, ἂν θέλετε, παραβιάζουν ἀνοικτὲς θύρες. Ἀπὸ μία ἄποψη, ἡ Ἐπανάσταση εἶχε ξεκινήσει ὄχι λίγες μέρες, ἀλλὰ περισσότερο ἀπὸ ἓνα μῆνα νωρίτερα, στὶς

24 Φεβρουαρίου, όταν ο Αλέξανδρος Ύψηλάντης, μία από τις ευγενέστερες μορφές του Αγώνα, κήρυξε την έναρξή της με την προκήρυξή του «*Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος*» – και δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι και εδώ πίστη και πατρίδα βρίσκονται δίπλα δίπλα. Και όσο για την Πελοπόννησο; Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός δεν βρισκόταν στην Αγία Λαύρα στις 25 Μαρτίου, και εulόγησε μὲν αὐτὴ τὴ μέρα τὰ ὄπλα τοῦ Αγώνα, ἀλλὰ τὰ εulόγησε στὴν πλατεῖα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴν Πάτρα. Στὴν Αγία Λαύρα βρισκόταν πράγματι ὁ Δεσπότης σὲ ἐπίσημη δοξολογία στὶς 17 Μαρτίου, ἡμέρα τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Ἀλεξίου, πολιοῦχου τῶν Καλαβρύτων, και εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἔγινε τότε ἐκεῖ κάτι σημαντικό. Τὴν ἴδια ἐξάλλου ἡμέρα, στὶς 17 Μαρτίου, μετὰ ἀπὸ μεγάλη δοξολογία στὸν ναὸ τῶν Ταξιαρχῶν, ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν Τσίμοβα, τὴ σημερινὴ Ἀρεόπολη, οἱ Μανιάτες τοῦ Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, πού στὶς 23 Μαρτίου ἀπελευθέρωσαν τὴν Καλαμάτα, τὴν πρώτη πόλη πού ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Οἱ πρώτες δὲ συγκρούσεις εἶχαν γίνεῖ νωρίτερα. Δὲν ἔχει νόημα νὰ μποῦμε ἐδῶ σὲ λεπτομέρειες, οἱ ὁποῖες ἄλλωστε ἔχουν συζητηθεῖ ἐκτενῶς.

Και τότε γιατί ἡ 25η Μαρτίου ὡς ἐπέτειος τῆς ἐθνεγερσίας; Μήπως διότι τὸ ἔγραψε ὁ Πουκεβίλ, ὁ Γάλλος αὐτὸς φιλέλληνας διπλωμάτης ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ μόνη πηγὴ πού κάνει λόγο γιὰ δοξολογία στὴν Αγία Λαύρα στὶς 25 Μαρτίου; Μὰ τὸ ἔργο τοῦ Πουκεβίλ μεταφράσθηκε στὰ ἑλληνικὰ τὸ 1890-91, και τότε τὸ γνώρισε τὸ ἑλληνικὸ κοινό¹³, ἐνῶ ἡ 25η Μαρτίου εἶχε θεσπισθεῖ ἐπισήμως ὡς ἡμέρα ἑορτασμοῦ τῆς Ἐπανάστασης «*εἰς τὸ διηγεκές*» πάνω ἀπὸ πενήντα χρόνια νωρίτερα, μὲ βασιλικὸ διάταγμα τοῦ Ὁθωνα τὸ 1838¹⁴. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ 25η Μαρτίου φαίνεται ὅτι πράγματι προγραμματιζόταν ἀπὸ τὸν Αλέξανδρο Ύψηλάντη νὰ εἶναι ἡ ἡμερομηνία ἑναρξῆς τῆς Ἐπανάστασης στὴν Πελοπόννησο «*ὡς εὐαγγελιζομένη τὴν πολιτικὴν λύτρωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*», κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη¹⁵.

Ναί, θὰ πεῖτε, ἀλλὰ γιατί ἡ 25η Μαρτίου ἀγκαλιάστηκε ὡς ἡμερομηνία τῆς ἐπετείου τῆς ἐθνεγερσίας, τὴ στιγμὴ πού ἦταν κοινὸ μυστικὸ ὅτι ἡ Ἐπανάσταση εἶχε τελικὰ ξεκινήσει νωρίτερα; Προφανῶς, ἀπαντᾶμε, γιατί ὁ ἑλληνισμὸς ἠθελε νὰ ἑορτάζει, μαζί μὲ τὴν Ἐπανάσταση, τὴν πίστη πάνω στὴν ὁποία *θεμελιώθηκε* ἡ Ἐπανάσταση. Προφανέστατα, γιατί στὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ ἡ ἐπέτειος τῆς ἐθνεγερσίας ὄφειλε νὰ εἶναι διπλὴ ἑορτὴ: ἑορτὴ τοῦ ἔθνους πού ξεσηκώθηκε, και ἑορτὴ τῆς πίστεως πού κράτησε τὸ ἔθνος ζωντανὸ και τὸ ὁδήγησε στὸν ξεσηκωμό. Ἀγκαλιάζοντας λοιπὸν τὴν 25η Μαρτίου ὡς ἐπέτειο τῆς ἐθνεγερσίας, ὁ ἑλληνισμὸς θέλησε νὰ διατρανώσει τὴ μεγάλη ἀλήθεια πού προορίζεται νὰ βροντοφωνάξει και τὸ σύνθημά μας, ὅτι

«Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν».

Θέλετε και μιὰ πρόσθετη ἀπόδειξη; Ἡ πρώτη ἐπέτειος τῆς ἐθνεγερσίας ἑορτάσθηκε τὸ 1822. Τότε, ἡ προσωρινὴ κυβέρνηση, πού εἶχε ἔδρα τῆς τὴν Κόρινθο, ἀποφάσισε νὰ ἑορτασθεῖ ἡ ἐπέτειος τῆς Ἐπανάστασης μὲ κάθε ἐπισημότητα. Πότε; Στὶς 2 Ἀπριλίου... ἀνήμερα τὸ Πάσχα¹⁶. Ἐντελῶς διαφορετικὴ ἡμερομηνία, ἀλλὰ μὲ ἕναν κοινὸ παρονομαστή: τὴ σύμπτωση μὲ μιὰ μεγάλη ἑορτὴ τῆς Ὁρθοδοξίας. Γιατί; Μὰ, προφανῶς, γιατί τὸ ζητούμενο δὲν ἦταν ἡ ἡμερολογιακὴ ἀκρίβεια σὲ σχέση μὲ τὴν ἑναρξὴ τῆς Ἐπανάστασης, ἀλλὰ νὰ τονισθεῖ αὐτὸ ἀκριβῶς, ὅτι

«Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν».

Αὐτά, νομίζουμε, ἀρκοῦν πάνω σὲ αὐτὸ τὸ θέμα.

Ἔρχονται ὁμως νὰ μᾶς ποῦν καὶ κάτι ἄλλο: ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἐλευθερώθηκαν μόνοι τους· ὅτι ἡ Ἐπανάσταση θὰ εἶχε ἀποτύχει, ἂν δὲν ἦταν τὸ Ναβαρίνο· ὅτι, ἐπομένως, τὸ νεοελληνικὸ κράτος γεννήθηκε, ἐπειδὴ τὸ θέλησαν οἱ ξένοι, οἱ ἰσχυροί. Κακῶς, λοιπόν, ἔλεγε ἓνας κάποιος Τσιριντάνης ὅτι «τὸ κύριον ὄπλον τοῦ Γένους εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπῆρξεν ἡ Πίστις του. Πίστις εἰς τὴν ἐλευθερίαν, πίστις εἰς τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος, πίστις εἰς τὸν Θεόν, τοῦ Ὁποίου τὴν βοήθειαν τὸ Γένος ἐπεκαλέσθη»¹⁷. Ὅχι! θὰ μᾶς ποῦν. Κακῶς λέτε καὶ σεῖς ὅτι «*Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἢ νικήσασα τὸν κόσμον, ἢ πίστις ἡμῶν*». Ὅλα αὐτὰ εἶναι παραμύθια. Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ Ἐπανάσταση πέτυχε, ἐπειδὴ τὸ θέλησαν οἱ ξένοι.

Ἔχουμε δεῖ αὐτὸ τὸ θέμα διὰ μακρῶν σὲ ἄλλη εὐκαιρία¹⁸. Ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μὴν ἀναφερθοῦμε σὲ αὐτό, σύντομα ἔστω, καὶ σήμερα. Τί θὰ ποῦμε, λοιπόν;

Κατὰ πρῶτον ὅτι, ἂν νομίζουν ὅτι ἀνακαλύπτουν ξένες παρεμβάσεις στὴν Ἐπανάσταση, ἐπισείοντάς μας πανηγυρικὰ τὸ Ναβαρίνο, ... λένε λίγα. Νὰ προσθέσουμε, λοιπόν, ὅτι σχεδὸν 10 μῆνες μετὰ τὸ Ναβαρίνο, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1828, ὁ νικητὴς τοῦ Ναβαρίνου Βρετανὸς ναύαρχος Κόδρινγκτον κατέπλευσε στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ ὑπὸ τὴν ἀπειλὴ τῶν πυροβόλων τοῦ βρετανικοῦ στόλου ὑποχρέωσε τὸν Μωχάμετ Ἄλυ νὰ ὑπογράψει συνθήκη μὲ τὴν ὁποία ἀνακαλοῦσε τὸν Ἰμπραήμ καὶ τὰ αἰγυπτιακὰ στρατεύματα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο. Καὶ γιὰ νὰ διασφαλισθεῖ ἡ ἀποχώρησις τοῦ Ἰμπραήμ, γαλλικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν στρατάρχη Νικολὰ Γιοζέφ Μαιζὸν ἀποβιβάσθηκε στὴ Μεθώνη, παρέλαβε –ἢ καὶ κυρίευσε– τὰ τελευταῖα φρούρια ποῦ κρατοῦσαν οἱ Τοῦρκοι καὶ τὰ παρέδωσε στοὺς Ἕλληνες. Οἱ δὲ Ρῶσοι κήρυξαν τὸν πόλεμο στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ τὴν ὑποχρέωσαν σὲ ταπεινωτικὴ ἥττα, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ Σουλτᾶνος νὰ δεσμευθεῖ μὲ τὴ Συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1829 νὰ παραχωρήσει στοὺς Ἕλληνες αὐτονομία.

Ἴδου λοιπόν, ὄχι μόνο ἓνα Ναβαρίνο, ἀλλὰ σωρεία παρεμβάσεων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ἀλλὰ αὐτές, ἄραγε, σημαίνουν ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἐλευθερώθηκαν μόνοι τους; Ὅχι! Καὶ δέστε γιατί τὸ λέμε αὐτό:

Θυμηθῆτε ὅτι, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς διεθνοῦς συγκυρίας, ἡ Ἐπανάσταση εἶχε ξεσπάσει τὴν πιὸ λάθος στιγμή. Μὴν ὑποτιμᾶμε τὴν Ἱερὰ Συμμαχία. Λίγα μόλις χρόνια μετὰ τὴν τραγωδίαν τῶν ναπολεόντειων πολέμων, ποῦ εἶχαν λήξει τὸ 1815 ἔχοντας αἱματοκυλίσσει τὴν Εὐρώπη, ἡ Ἱερὰ Συμμαχία εἶχε ἀναλάβει θεματοφύλακας τῆς εὐρωπαϊκῆς τάξης, γιὰ νὰ διασφαλισθεῖ –αὐτὸς ἦταν ὁ κατ' ἀρχὴν στόχος τῆς– ὅτι ἡ τραγωδία δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐπαναληφθεῖ. Καὶ καθὼς ἡ τραγωδία αὐτὴ εἶχε ἀποδοθεῖ μὲ περισσὴ εὐκολία ἀφ' ἑνὸς μὲν στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὴ συνακόλουθη μεταβολὴ τοῦ καθεστώτος στὴ Γαλλία, ἀφ' ἑτέρου δὲ στὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντα, τὸ συμπέρασμα ἦταν πολὺ βολικὸ γιὰ τὰ συντηρητικὰ καθεστῶτα τῆς Εὐρώπης: γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ ἡ ἐπανάληψις μιᾶς τραγωδίας σὰν αὐτὴ τῶν ναπολεόντειων πολέμων, στὸ ἐξῆς θὰ ἐτίθετο ἐκτὸς νόμου κάθε προσπάθεια ἀλλαγῆς τῶν καθεστώτων καὶ τῶν συνόρων. Ὅπου διαπιστωνόταν τέτοια προσπάθεια, οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις θὰ παρενέβαιναν ἀπὸ κοινού, γιὰ νὰ τὴν καταστρίλουν ἐν τῇ γενέσει τῆς.

Καὶ τότε ἀκριβῶς βρῆκε νὰ ξεσπάσει ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἡ ὁποία ἦταν συγχρόνως καὶ τὰ δύο αὐτὰ ποῦ εἶχε θέσει ἐκτὸς νόμου ἡ εὐρωπαϊκὴ τάξις, καθὼς καὶ καθεστῶς γύρευε νὰ ἀνατρέψει καὶ τὰ σύνορα νὰ μεταβάλλει. Περιττὸ νὰ ποῦμε ὅτι ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ παρεμβάσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασις ἦταν παρεμβάσεις στὴ λογικὴ τῆς διασφάλισης τῆς εὐρωπαϊκῆς τάξης, ἀναφανδὸν κατὰ τῆς Ἐπανάστασις καὶ τῶν Ἑλλήνων.

Εύλογη ή άπορία: Πώς φθάσαμε από αυτή την τόσο άρνητική συγκυρία και την τόσο άπροκάλυπτα έχθρική άρχική στάση των Μεγάλων Δυνάμεων στις εύνοϊκές για την Έπανάσταση παρεμβάσεις των τελευταίων χρόνων; Νομίζω ότι το κλειδί, για να απαντήσουμε σε αυτή την εύλογη άπορία, μάς τὸ δίνουν τὰ ὅσα ἔγραφε μὲ μεγάλη δι-ορατικότητα, ἤδη ἀπὸ τὸ πρῶτο ἔτος τῆς Έπανάστασης, ἕνας Εὐρωπαῖος ποὺ ὑπῆρξε μάρτυρας τῶν συγκρούσεων τῶν πρώτων μηνῶν. Μιλᾶμε γιὰ τὸν ἐπικεφαλῆς τῆς γαλ-λικῆς μοίρας Αἰγαίου ναύαρχο Έμμανουὲλ Αλγκάν, ὁ ὁποῖος, σὲ ἐπίσημη ἔκθεσή του πρὸς τὴν κυβέρνησή του μὲ ἡμερομηνία τῆ 18ῆ Σεπτεμβρίου 1821, ἔγραφε: «*Ἡ Εὐρω-παϊκὴ Ἑλλάδα δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ἐπανεέλθει στὴν προηγούμενη κατάσταση... Δὲν ὑπάρ-χει ἄλλο πλέον γιὰ τοὺς Ἕλληνες, μετὰ τὴ χαραυγὴ τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ ἔγινε μπροστά τους, παρὰ ἢ τὸ χάος ἢ ἡ ἐλευθερία... Ἀργὰ ἢ γρήγορα, ἡ Ἑλλάδα θὰ ἐλευθερωθεῖ. Αυτό ἔχοντας ὑπ' ὄψιν ἡ Εὐρώπη, ἂς πράξει τὰ δέοντα.*»

Λοιπὸν, πολὺ ἀπλᾶ, ἡ Εὐρώπη συνειδητοποίησε αὐτὴ τὴν ἀλήθεια: ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα, σὲ αὐτὴ τὴ γωνιὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς γῆς θὰ γεννιόταν ἕνα νέο κράτος. Μὲ αὐτὸ λοιπὸν τὸ δεδομένο, ποὺ ἔθετε ὁ ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων, τί νόημα εἶχε πλέον γιὰ τὴ δι-πλωματία τῶν ἰσχυρῶν τῆς Εὐρώπης νὰ ἐπιμένουν νὰ καταδικάζουν τοὺς Ἕλληνες καὶ τὸν ἀγῶνά τους; Προφανῶς, κάτι τέτοιο δὲν εἶχε πιά κανένα ἀπολύτως νόημα. Ἀπεναν-τίας, τὸ ὄφελος θὰ ἦταν μεγάλο γιὰ ὅποιον θὰ κατόρθωνε νὰ «πουλήσει» στὸ νέο αὐ-τὸ κράτος ποὺ γεννιόταν μιὰ κάποια «ἐκδούλευση», ὥστε αὔριο-μεθαύριο νὰ προσδο-κᾶ νὰ τὸ ἔχει δεμένο στὸ δικό του ἄρμα. Κυνικὸ μὲν ἴσως, ἀλλὰ πέρα γιὰ πέρα ἀληθι-νό. Κάπως ἔτσι, οἱ ἴδιες εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις ποὺ στὴν ἀρχὴ τῆς Ἑλληνικῆς Έπανά-στασης συναγωνίζονταν μεταξύ τους ποιά θὰ πρωτοκαταδικάσει τοὺς Ἕλληνες, ἔφθα-σαν στὸ τέλος νὰ ἀμιλλῶνται ποιά θὰ τοὺς πρωτοευνοήσει.

Καὶ ἐρωτᾶται: Ὅλα ὅσα εἶπαμε ἐδῶ, μὲ κάθε εἰλικρίνεια, σημαίνουν ὅτι οἱ Ἕλ-ληνες ἐλευθερώθηκαν χάρις στις ξένες παρεμβάσεις; Προφανῶς ὄχι! Γιατί; Μὰ γιατί εἶναι ἡλίου φαεινότερον ὅτι δὲν εἶναι οἱ παρεμβάσεις τῶν ξένων ποὺ καθόρισαν τὸν ἀ-γῶνα τῶν Ἑλλήνων· ἦταν ὁ ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων ποὺ καθόρισε τις παρεμβάσεις τῶν ξένων!

Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες πρέπει νὰ ἀναζητοῦν τὴ συστατικὴ ἀρχὴ τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους ὄχι στις ξένες παρεμβάσεις, ἀλλὰ στὸν ἴδιο τὸν δι-κό τους ἀγῶνα, ποὺ ἦταν αὐτὸς ποὺ καθόρισε τις ξένες παρεμβάσεις. Καὶ μᾶλλον, ἀ-κόμα καλύτερα, νὰ ἀναζητοῦν τὴ συστατικὴ ἀρχὴ τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους σὲ αὐτὸ ποὺ ὑπῆρξε τὸ θεμέλιο τοῦ δικοῦ τους ἀγῶνα. Καὶ εἶπαμε ποιὸ εἶναι αὐτό:

«Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἢ νικήσασα τὸν κόσμον, ἢ πίστις ἡμῶν».

Αὐτὸ ποὺ εἶναι δύσκολο ἀκόμα καὶ νὰ τὸ συλλάβει κανεὶς, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα εἶ-ναι μιὰ μεγάλη ἀλήθεια, καὶ εἶναι σημαντικὸ νὰ ἀναδείξουμε αὐτὴ τὴ μεγάλη ἀλήθεια κλείνοντας, εἶναι ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Έπανάσταση δὲν ἦταν ἀπλῶς μιὰ περιφερειακὴ σύ-γκρουση σὲ μιὰ γωνιὰ τῆς Εὐρώπης· ἦταν ἕνα γεγονός κοσμοϊστορικῆς σημασίας, ποὺ κυριολεκτικὰ ἄλλαξε τὸν κόσμον. Πραγματικά, ὅταν λέμε ὅτι «*αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἢ νική-σασα τὸν κόσμον, ἢ πίστις ἡμῶν*», δὲν ὑπερβάλλουμε οὔτε κατὰ τὸ ἐλάχιστον.

Οἱ Τοῦρκοι ἔχουν δίκιο νὰ ἔχουν ἄχτι τοὺς Ἕλληνες. Ἡ Ἑλληνικὴ Έπανάστα-ση ἦταν ἡ ἀπαρχὴ τοῦ ξηλώματος τῆς πάλαι ποτὲ κραταιᾶς αὐτοκρατορίας τους, ποὺ διαλύθηκε εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μέττερνιχ, ὁ ὀρκισμένος ἐχθρὸς τῆς Ἑλ-ληνικῆς Έπανάστασης, εἶχε ἐπίσης δίκιο νὰ ἔχει ἄχτι τοὺς Ἕλληνες. Γιατί ὁ Μέττερ-νιχ ἦταν καὶ ὁ ἴδιος πολιτικὸς μιᾶς αὐτοκρατορίας, ἐξίσου πολυεθνικῆς αὐτοκρατορίας

ὅπως ἦταν καὶ ἡ Ὄθωμανικὴ. Καὶ ὅπως ἔχουμε ἐξηγήσει διὰ μακρῶν σὲ ἄλλη εὐκαιρία¹⁹, ἂν ἀναγνωρίζοταν σὲ ἓνα ἔθνικὸ πληθυσμὸ, ἐν προκειμένῳ στοὺς Ἕλληνες τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὸ δικαίωμα νὰ κτίσουν τὸ δικό τους ἔθνικὸ κράτος μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐπιτυχημένη ἐξέγερση, αὐριο-μεθαύριο τίποτα δὲν θὰ ἐμπόδιζε νὰ διεκδικήσουν τὸ ἴδιο δικαίωμα καὶ οἱ Οὐγγροὶ, οἱ Ἴταλοί, οἱ Κροάτες, οἱ Σλοβένοι, οἱ Τσέχοι, οἱ Σλοβάκοι ἢ κάποιος ἄλλος ἀπὸ τοὺς ἔθνικους πληθυσμοὺς ποὺ βρισκόνταν μέσα στὰ ὅρια τῆς Αὐστριακῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ μία ἄποψη, οἱ φόβοι τοῦ Μέττερνιχ ἦταν σωστοί. Πράγματι, ἡ φωτιὰ ποὺ ἄναψε σὲ αὐτὴν ἐδῶ τὴ γῆ, τὴ γῆ τὴν ἑλληνικὴ, ἐξαπλώθηκε γρήγορα. Καὶ δὲν περιορίσθηκε μόνο στὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση σήμανε τὴν ἀρχὴ τῆς κατάρρευσης τῶν Αὐτοκρατοριῶν.

Ἄν, τώρα, φρονεῖ κάποιος ὅτι κακῶς ἔγινε ἔτσι, ἄς βγεῖ νὰ τὸ πεῖ ἀνοικτὰ. Διότι ὑπάρχουν καὶ τέτοιες λογικές. Πρὸ πέντε ἐτῶν, τὸν Ἰούλιο τοῦ 2015, μεσοῦσης τῆς οἰκονομικῆς κρίσης στὴ χώρα μας (εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ δημοψηφίσματος), ἡ γερμανικὴ ἐφημερίδα *Die Welt* εἶχε δημοσιεύσει ἄρθρο τὸ ὁποῖο μὲ μιὰ ἐμπρηστικὴ ρητορικὴ ὑποστήριξε τὴν υἱοθέτηση μιᾶς σκληρῆς στάσης ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα. Ὁ τίτλος τοῦ ἁρθροῦ ἦταν: »Griechenland zerstörte schon einmal Europas Ordnung« («Ἡ Ἑλλάδα κατέστρεψε ἤδη μιὰ φορὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ τάξη») ²⁰. Ἡ φορὰ αὐτὴ ἦταν ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ τάξη τὴν ὁποία... κατέστρεψε ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἡ Ἱερὰ Συμμαχία. Λοιπὸν, ἂν κάποιος νοσταλγεῖ τὴν τάξη ποὺ ἀντιπροσώπευε ἡ Ἱερὰ Συμμαχία καὶ ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων αὐτοκρατοριῶν, ἄς ρίξει τὸ ἀνάθεμα στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ποὺ τὴν κατέστρεψε. Ἄν ὄχι, ἄς ἀποδώσει στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τὰ εὐσημα καὶ ἄς τὸ ἀναγνωρίσει:

«*Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν*».

Καὶ δὲν εἶναι μόνο ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ἄλλαξε τὸν χάρτη. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση κυριολεκτικὰ ἄλλαξε τὸν κόσμον. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ τὰ ὅσα ἔγραψε γιὰ τὴ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου ὁ σημαντικὸς ρομαντικὸς ποιητὴς καὶ συγγραφέας τοῦ 19ου αἰῶνα Πιέρ-Ἀντουάν Λεμπρέν:

«*Ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου ἦταν νίκη τῶν λαῶν. Οἱ πανηγυρισμοὶ γιὰ τὴ νίκη ποὺ ὑψώθηκαν ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ Ἀρχιπέλαγος εἶναι ἴσως οἱ πρῶτοι πανηγυρισμοὶ τοὺς ὁποίους μετὰ ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης μπόρεσαν νὰ δεχθοῦν μὲ κοινὴ τὴ συμπάθεια. Τὸ πυροβόλο τοῦ Ναβαρίνου ἔγινε ἡ ἀρχὴ μιᾶς νέας ἐποχῆς καὶ ἀνήγγειλε τὸν θρίαμβο τῆς ἰσχύος τῆς κοινῆς γνώμης, ἐδραιωμένης πάνω ἀπὸ τοὺς θρόνους, τότε γιὰ πρώτη φορὰ ἀληθινῆς βασιλίσσας, ποὺ διέθετε στόλους καὶ πυροβόλα, ἔδινε διαταγὰς στοὺς ναυάρχους, συνάρπαζε καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς ἡγεμόνες καὶ τοὺς ἀνάγκαζε νὰ ἀναγνωρίζουν τὶς νίκες τῆς καὶ νὰ οἰκαιοποιοῦνται τὶς δάφνες τῆς» ²¹.*

Γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἀπλᾶ: Πρὶν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἀποφάσιζαν οἱ θρόνοι, καὶ ἀκολουθοῦσαν οἱ λαοί· σὲ αὐτὴν, γιὰ πρώτη φορὰ, ἀποφάσισαν οἱ λαοί, καὶ ἀκολούθησαν οἱ θρόνοι. Ἀπόκειται στὴν κρίση τοῦ καθενὸς νὰ ἀξιολογήσει τὸ μέγεθος καὶ τὴ βαρῦτητα αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς. Καὶ ἂν τὴ συνειδητοποιήσει πλήρως, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀναφωνήσῃ:

«*Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν*».

Σεβαστοὶ Πατέρες,
Ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ καὶ συνεργάτες,

Μ' ὅλα ὅσα εἶπαμε ἐδῶ, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι τὸ σύνθημά μας εἶναι ἕνας λόγος πνευματικός. Ὁ «κόσμος» ποὺ νίκησε ἢ πίστη τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἁμαρτίας, ὁ κόσμος τῆς φθορᾶς, ὁ κόσμος τῆς ψευτιᾶς. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ μεγάλη νίκη γιὰ ἕνα χριστιανό: νὰ ὑψωθεῖ πάνω ἀπὸ τὸν κόσμο αὐτὸ τῆς ἁμαρτίας, τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ψευτιᾶς. Ἀλλὰ δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ βρεθεῖ λόγος πρὸ ταιριαστός καὶ γιὰ τὴν περίσταση ποὺ καλούμαστε νὰ τιμήσουμε τὴ χρονιὰ ποὺ ἔχουμε μπροστὰ μας.

Ὅταν ξεκινήσαμε τὴν παρουσίαση τοῦ συνθήματός μας, μπορεῖ νὰ φάνηκε ὑπερβολικὸ νὰ συνδέσουμε τὸν λόγο τοῦ Ἰωάννη μὲ τὴν ἐπέτειο τῶν διακοσίων χρόνων ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Ἀλλὰ ἔχοντας κατὰ νοῦν ὅσα εἶπαμε, μπορούμε πλέον νὰ τὸ διακηρύξουμε, νὰ τὸ βροντοφωνάξουμε:

«Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἢ νικήσασα τὸν κόσμον, ἢ πίστις ἡμῶν».

Ὅπως εἶπαμε, αὐτὴ εἶναι ἡ μεγάλη ἀλήθεια ποὺ πρέπει νὰ συνειδητοποιήσουμε, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναδείξουμε μὲ ὅλες μας τὶς δυνάμεις στὴ χρονιὰ μνήμης ποὺ ἀνοίγεται μπροστὰ μας: ὅτι ἡ πίστη στὸν Χριστὸ ὑπῆρξε τὸ θεμέλιο πάνω στὸ ὁποῖο οἰκοδομήθηκε τὸ θαῦμα τοῦ '21. «*Χαρήτ' ἀδέλφια τὴν τρανὴ διπλῆ γιορτὴ*», ἔγραφε ὁ Βερίτης²². Διπλῆ γιορτὴ, θὰ τὸ ξαναποῦμε, γιατί, μαζί μὲ τὸ ἔθνος ποὺ ξεσηκώθηκε, ὀφείλουμε νὰ τιμήσουμε τὴν πίστη ποὺ κράτησε τὸ ἔθνος ζωντανὸ καὶ τὸ ὀδήγησε στὸν ξεσηκωμό. Μαζί μὲ τὴν Ἐπανάσταση, ὀφείλουμε νὰ ἐορτάσουμε τὴν πίστη πάνω στὴν ὁποία *θεμελιώθηκε ἡ Ἐπανάσταση*.

Σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν προσοχή σας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Γρηγορίου Ναζιανζινοῦ, *Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας ἐπιτάφιος* (Λόγος ΜΓ'), ed. F. Boulenger, ἡ' 4.3-4 (= ed. J.-P. Migne, PG 36, 504 C).

² *Α' Ἰω.*, ε' 4.

³ Τὸ μαρτυρεῖ ὁ λόγιος καὶ ιστορικὸς τοῦ 17ου αἰῶνα Χριστόφορος Ἄγγελος: «*Οἱ ἐπιβληθέντες φόροι ἦσαν ἀναρίθμητοι, ἀλλὰ καὶ ἄνιστοι. Ἐκτὸς τῆς δεκάτης, τοῦ ἐγγείου καὶ τῆς διακατοχῆς τῶν ἰδιοκτησιῶν, ἐκάστη οἰκογένεια κατέβαλλε χωριστὰ φόρον καπνοῦ, ἐστίας, δασμὸν γάμου, δούλου καὶ δούλης, καταλυμάτων, ἐπαρχιακῶν ἐξόδων, καφτανίων, καρφοπετάλλων καὶ ἄλλων ἐκτάκτων. Ἐνῶ δὲ οὕτω βαρεῖς καθ' ἑαυτοὺς ἦσαν οἱ ἐπιβληθέντες φόροι, ἔτι βαρύτερους καὶ ἀφορήτους καθιστᾷ ἢ τρόπος τῆς εἰσπράξεως καὶ ἡ δυναστεία τῶν ἀποστελλομένων πρὸς τοῦτο ὑπαλλήλων ἢ ἐκμισθωτῶν. Φόρος ὡσαύτως ἐτίθετο ἐπὶ τῶν ραγιάδων ἐκείνων οἵτινες ἔτρεφον μακρὰν κόμην».*

⁴ Αὐτὴ ἢ... ἐρμηνεῖα προβάλλεται στὰ «βιβλία ἐργασιῶν» ποὺ κυκλοφόρησαν ὡς «ἐναλλακτικὸ ἐκπαιδευτικὸ ὑλικό» γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς νεώτερης ἱστορίας τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, ἐγκεκριμένο μάλιστα ἀπὸ τὸ Παιδαγωγικὸ Ἰνστιτοῦτο. Τὰ βιβλία αὐτὰ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸ «Κέντρο γιὰ τὴ Δημοκρατία καὶ τὴ Συμφιλίωση στὴ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη» (CDRSEE, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe), μὲ ἐπίσημους χορηγούς τῆς ἐκδόσης τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, τὸν Ὄργανισμὸ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς γιὰ τὴ Διεθνή Ἀνάπτυξη (USAID) κ.ἄ. Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ τὰ καλαίσθητα ἐγχειρίδια, ἀφιερωμένο στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ μὲ συγγραφεῖς τοὺς Χαλίλ Μπερκτάν καὶ Μπόγκνταν Μουργκεσκου, θέτει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὡς στόχο στὴν Εἰσαγωγή, «*νὰ ἀνατρέψουμε ἕνα στερεότυπο ἐξαιρετικὰ διαδεδομένο τόσο στὴ Δυτικὴ ὅσο καὶ στὴ ΝΑ χριστιανικὴ Εὐρώπη: αὐτὸ ποὺ ἀφορᾷ τὴν πολιτισμικὴ*

“καθυστέρηση” της όθωμανικής αυτοκρατορίας» (Χαλίλ Μπερκτάι και Μπόγκνταν Μουργκέσκου, *Η όθωμανική αυτοκρατορία*, Βιβλίο έργασίας 1, μετάφρ. Χρ. Κουλούρη, CDRSEE, Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 14). Στις σελίδες 62-65 της ελληνικής έκδοσης προσεγγίζεται η πρακτική του ντεβσιρμέ, δηλαδή του παιδομαζώματος. Το παιδομάζωμα ορίζεται ως εξής: «Πρωτότυπη όθωμανική πρακτική για τη στρατολόγηση των ανθρώπων που θα στελέχωναν ύπηρεσίες του σουλτάνου, ή όποια ξεκινά από τον 14ο αιώνα. Έπρόκειτο για μιὰ κεντρικά όργανωμένη στρατολόγηση άγοριών από τις άγροτικές, μη μουσουλμανικές (δηλ. χριστιανικές) οίκογένειες του όθωμανικού κράτους» (ουδεμία αναφορά, νύξη έστω, ότι αυτή η στρατολόγηση γινόταν διά της βίας): και, άκομη χειρότερα, προστίθεται: «Ένα μεγάλο και συχνά το κυρίαρχο μέρος της όθωμανικής πολιτικοστρατιωτικής έλιτ προερχόταν από παιδομαζώματα, μιὰ πρακτική που εύνοουσε, έπομένως, την κοινωνική ανέλιξη» (ό.π., σελ. 62, σημ. 39)!!! Η ένότητα για το ντεβσιρμέ ολοκληρώνεται με μιὰ πηγή για τον στρατολογημένο με τη μέθοδο αυτή Λουτφί πασά και με μιὰ αναφορά στα άξιώματα τα όποια κατέλαβε, πριν ανέλθει μέχρι και το άξίωμα του μεγάλου βεζίρη, για να κλείσει με την εξής έρώτηση επί της πηγής: «Τί μάς δείχνει η περίπτωση του Λουτφί σχετικά με την όθωμανική κοινωνική κινητικότητα;» (ό.π., σελ. 65). Συμτέραςμα; Το παιδομάζωμα ήταν μιὰ πρακτική που εύνοουσε την κοινωνική ανέλιξη και άποδείκνυε την όθωμανική κοινωνική κινητικότητα...

⁵ Βλ. Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800*, Αθήνα 1973, σελ. 399: «Ξαπλώνουν τον μελλοθάνατο καταγής μπρούμυτα κι ό δήμιος άνοίγει το κάτω μέρος του σώματος με ένα ζυράφι. Ύστερα μπήγουν στην πληγή ένα μυτερό παλοῦκι μακρὸ όκτώ πόδια και άρκετά χοντρό, κτυπώντας την άκρη με ζύλινο κόπανο. Όταν η μυτερή άκρη βγει από τον δεξιό ώμο του θύματος, δένουν τα χέρια στο παλοῦκι και καρφώνουν όρθιο στο χῶμα».

⁶ Διονυσίου Κόκκινου, *Η Ελληνική Έπανάσταση*, Έκδοτικός οίκος «Μέλισσα», Αθήνα 1974⁶, τόμος Β', σελ. 402. Τέτοια λόγια φώναζαν οι Τουρκοί στους Έλληνες και στο Βαλέτσι, όπως μάς τα παραδίδει ό Άμβρόσιος Φραντζής: «*Βρὲ Ρωμιοί, μιὰ το καλό που σᾶς θέλουμε, ρίξτε τ' άρματα, έλάτε να προσκυνήσετε και μιὰ του Ραμπή [του Θεοῦ] το όνομα και του μεγάλου Προφήτη και μιὰ τα τέσσερα κιτάπια του Θεοῦ [ένν. τη Γραφή, τους Ψαλμούς του Δαβίδ, το Ευάγγελο και το Κοράνι] και μιὰ του βασιλιά μας το κεφάλι, τρίχα σας δέν θα πειραχθεῖ».*

⁷ Α. Ν. Τσιριντάνη, *Εμείς οι Έλληνες*, Έκδόσεις «Συζήτησις», Αθήνα 1977, σελ. 28.

⁸ Β' Ιω., ε' 4.

⁹ Μαθ., ζ' 13-14.

¹⁰ Γρηγορίου Ναζιανζηνου, *Έπη ήθικα Β', Υποθήκαι παρθένους*, ed. J.-P. Migne, PG 37, 589.1-5: «*Οὐδ' εἴ μοι χρυσοῖο, και ήλέκτροιο τάλαντα, / και πεδία χλοάοντα και εύρέα πώεα δοίης, / και δόμον αιγλήεντα, και Άλκινόοιο τράπεζαν, / οὐδ' εἴ μοι βίον άλλον άγήραον αντί παρόντος, / οὐδέ κεν ως λιπόχριστον εἶγώ βίον αίσχρον έλοίμην*».

¹¹ Λουκ., ιβ' 23.

¹² Γ. Βερίτη, «Η Όρθισκεία βάση έθνικής άναδημιουργίας», εν *Μαρμαρωμένος Βασιλιάς. Δοκίμια έλληνορθόδοξου στοχασμοῦ*, Έκδόσεις «Η Δαμασκός», Αθήνα 1994, σελ. 30.

¹³ Βλ. Διονύση Μιτάκη, *Τά έναρκτήρια του Εικοσιένα*, Αθήνα 1983, σελ. 68-70.

¹⁴ Βασιλικό Διάταγμα 980 / 15(27)-3-1838.

¹⁵ Σπυρίδωνος Τρικούπη, *Ιστορία Ελληνικής Έπαναστάσεως*, Λονδίνο 1860², τόμος Α', κεφ. Β', σελ. 23: «*έμελέτα ν' άρχίση τα ένοπλα κινήματά του την 25 Μαρτίου, ήμέραν του Ευάγγελισμοῦ, ως εύαγγελιζομένην την πολιτικήν λύτρωσιν του ελληνικού έθνους*».

¹⁶ Ο Κυριάκος Σιμόπουλος (*Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*, Αθήνα 2004, τόμ. 2, σελ. 53) παραθέτει την περιγραφή αυτού του πρώτου έορτασμοῦ από τον Γερμανό φιλέλληνα έθελοντή C. T. Striebeck, που την παρακολούθησε. Η περιγραφή είναι άντλημένη από το βιβλίο: C. T. Striebeck, *Mittheilungen aus dem Tagebuche des Philhellenen*, E. A. Telgener, 1834 (1η έκδοση 1828), σελ. 187-189.

¹⁷ Α. Ν. Τσιριντάνη, *Για τα ελληνικά νιάτα*, Έκδόσεις «Συζήτησις», Αθήνα 1978, σελ. 88.

¹⁸ Γιάννη Κ. Τσέντου, «Ο ρόλος των Μεγάλων δυνάμεων στην ελληνική άνεξαρτησία. Μέρος Α'», *Άκτίνες* 749 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2015), σελ. 19-27· «Ο ρόλος των Μεγάλων δυνάμεων στην ελληνική άνεξαρτησία. Μέρος Β'», *Άκτίνες* 750 (Μάρτιος-Άπρίλιος 2015), σελ. 44-54.

¹⁹ Γιάννη Κ. Τσέντου, «Μέττερνιχ: Ο όρκισμένος έχθρὸς της Ελληνικής Έπανάστασης. Μέρος Α'», *Άκτίνες* 774 (Μάρτιος-Άπρίλιος 2019), σελ. 59-68· «Μέττερνιχ: Ο όρκισμένος έχθρὸς της Ελληνικής Έπανάστασης. Μέρος Β'», *Άκτίνες* 775 (Μάιος-Ιούνιος 2019), σελ. 97-106.

²⁰ Berthold Seewald, »Griechenland zerstörte schon einmal Europas Ordnung«, *Die Welt*, 11/6/2015.

²¹ Pierre-Antoine Lebrun, *Le Voyage de Grèce*, “Preface”, Paris 1828, xix: “*La bataille de Navarin a été gagnée par les peuples. Le cri de victoire venu del'Archipel est depuis bien des siècles le premier peut-être que tous les peuples del'Europe aient pu accueillir avec un intérêt qui leur soit commun. Le canon de Navarin a proclamé une ère nouvelle, et déclaré l'avènement triomphal de cette puissante opinion publique, assise au-dessus des trônes, vraiment reine pour la première fois, disposant des canons et des flottes, commandant aux amiraux, entraînant les souverains eux-mêmes, et les forçant pour ainsi dire de légitimer sa victoire et d'adopter ses lauriers*”.

²² Γ. Βερίτη, «Διπλή γιορτή», *Άπαντα ποιήματα*, Έκδόσεις «Η Δαμασκός», Αθήνα 2010⁸, σελ. 271.